

BÜKY BÉLA — CSENGERYNÉ NAGY ZSUZSA

SZÉKELY BERTALAN ILLUSZTRÁCIÓI
EGY TERVEZETT PETŐFI-ÉLETRAJZHOZ

ILLUSTRATIONEN VON BARTHOLOMÄUS SZÉKELY
ZU EINER GEPLANTEN PETŐFI-BIOGRAPHIE

BUDAPEST, 1963

BÜKY BÉLA — CSENGERYNÉ NAGY ZSUZSA

SZÉKELY BERTALAN ILLUSZTRÁCIÓI
EGY TERVEZETT PETŐFI-ÉLETRAJZHOZ

ILLUSTRATIONEN VON BARTHOLOMÄUS SZÉKELY
ZU EINER GEPLANTEN PETŐFI-BIOGRAPHIE

BUDAPEST, 1963

BÜKY Béla — CSENGERYNÉ NAGY Zsuzsa
Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett
Petőfi [Sándor]-életrajzhoz. — Illustrationen
von Bartholomäus Székely zu einer geplanten
Petőfi-Biographie.

Bp. 1963. 15 p. 24 cm.

|Klny.: Magyar Tudomány 1963. 6—7. sz.

|A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának
Közleményei. — Publicationes Bibliothecae
Academiae Scientiarum Hungaricae. 36.

Német kiv. is.

ETO 92 Petőfi: 741

Különlenyomat a Magyar Tudomány 1963. évi 6—7. számából.

Székely Bertalannak (1835—1910) az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyatékában¹ egy olyan illusztráció-sorozat vázlatait találtuk meg, amely nemcsak a magyar művészet, hanem a magyar irodalomtörténet szempontjából is igen figyelemre-méltó.

A szóban forgó illusztráció-sorozat Pákh Albert (1823—1867) tervezett, de soha meg nem írt Petőfi-életrajzához készült. Székely Bertalan egy vázlatkönyve: egy kis zöld színű notesz (jelzete: Ms 5005/eee/10) őrizte meg az illusztrációkat számunkra. A művész ebbe rajzolta be a múlt század 60-as éveiben készített illusztrációinak vázlatát, de a vázlatokon kívül ide vezette be az illusztrációkhoz szükséges adatokat, valamint azon ötleteinek és terveinek szavakba öntött leírását is, melyek alapján azután később létrejött maga az illusztráció. A Petőfi életéhez készített illusztráció-sorozat minden egyes rajza mellett találunk ilyen adatközléseket és ötletleírásokat. Kétségtelen tény, hogy ezek az illusztráció-címként szereplő életrajzi adatok előbb kerültek a noteszbe, mint az alattuk álló rajz vagy vázlat: több helyen ugyanis csak az adat látható, a hozzá tartozó rajz elkészítésére nem került sor.

Mivel az adatok előbb kerültek a noteszbe, mint maguk az illusztrációk, és mivel — mint említettük — ezek számbelileg is meghaladják a valóban elkészült illusztrációk anyagát, indokoltnak látszik a szóban forgó adatokból való kiindulás. Annál is inkább, mivel ezek az adatok nemcsak az illusztráció-vázlatok megértéséhez nyújtanak segítséget, de önmagukban is érdekes irodalomtörténeti kérdéseket vetnek fel.

Kezdjük tehát az illusztrációk fölött levő adatok betűhű ismertetésével:

1. Petőfi születési helye körösön Pestvármegyébe Január I 1823. Feltűnő üstökös*
2. Apja beírja a bibliába fia születését
3. Apja meszáros
4. Öcsö István születik — gyermekévek
5. Pesten iskolába jár 1830—35-ig. Magánykedvű könyvbúgó csendes fiú volt
6. Aszodon első szerelme 1845. 22 éves*
7. 1838-iki árvíz az atyja házat elvitte (félegyházán?) Sándor jelen? Öcsét menti, épen földre teszi. 15 éves
8. Selmeci licéumban[n] 1838. egy részeges hajdunál lakik — a színészeket lopva látogatja
9. A kecskeméti házba érkezik Pestre — (zöldfa ucca)
10. A színpadnál székhordó 1838
11. 1839. A goldner gyalog ezredbe katonának áll be
12. mint katona éjjel olvas, a szuronyába gyertya dugva. Kettesével hálanak a katonák a pricskán
13. Sopron — egy hideg éjjel őrt áll, barátjai mellette, mennek el vigadni — neki ott kell maradni a hózivatarba[n]
14. havat lapátol a kaszánya udvaron
15. beteg a kórházban[n]
16. megszabadul a katonaságtól. Pozsonyban[n] van 1841. Leveti a katonaruhát
17. Dunavécsein szüleit meglátogatja
18. Vándor színész Cecén, Szilas balhason, Sárbogardon. Szereptanulás.
19. 1841. Pápan tanul Orlai — Petőfi — Jókai
20. újból színész Kecskeméten
21. öszvejjő Vörösmartyival
22. Debrecenbe beteg, fázik, pipáját szorongatja
23. Pestre készül — Pákhnak a keblébe rejtett költeményeit mutatja — a csáti bot

¹ Vö. BÜKY BÉLA: Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában. Bp., 1962.

*Az illusztrációval szemben levő oldalon Székely, eltérő írással, a következő megjegyzést fűzi az illusztráció adatához: „Félegyházát mondja szülőföldjének Petőfi a Szülőföldem c. versében”.

*Valószínűleg Székely tévedése; téves a dátum, továbbá sem Petőfi, sem „első szerelme” nem lehetett 22 éves.

24. A becsületes vasárus
25. 1844 Pestre megy gyalog nagy hózivatarba (rongyos)
26. Egerbe Tárkányi Béla és a fiatal papság borestéllyel ünnepli
27. magyar uccába[n], setét szobába[n] lakik — napvagy
28. Váradi ügyvédnél lakik és éjjel dolgozik
29. A debreceni színházba[n] éljennel fogadják
30. Etelka testét maga teszi koporsóba — csokolgatja
31. a sirján sirankozik
32. romokat előszeretettel látogat. Tompa horkol
33. Nagy Károly, Szendrei Juliát meglátja — szerelmi képek
34. Heckenast nyomdáját elfoglalják
35. A muzeum előtt szónokol 1848. Dandy
36. Emich boltjába[n] Petőfi kivilágított arcképe volt látható
37. Szentmiklóson megbukik. Szabad szaláson nemzetőrök mentik meg a nép előtt
38. fia születik
39. 1848. Szimboliz[s]tikusan] kardot köt fel
40. éjjeli csata, Petőfi gatyába vissza veri az ellent — bucsu nejétől
41. Bem és Petőfi
42. A hegy oldalán ül és sejtelmesen nézi a csatát
43. Egy hid karfájához támaszkodva nézi a csatát
44. Petőfi fut, utána a muszkák
45. Feltűnő el letűnő üstökös
46. Sopron. Liszt concertjén jelen van Liszt háta megett Pákkal
47. Pipa füstöt néz és a barátságáról gondolkodik
48. Gimnastika — Losoncon Pákh meztelenül dolgozva találja
49. 1845. Eperjesen fákiyás zenét kap
50. Arany Iacit ölébe[n] tartja Szalontán
51. Petőfi Kazinei Szép halni pusztá lakását nézi
52. az erdői vár kápolnája[n] történt Petőfi esketője

Kitől szerezte Székely Bertalan ezeket az életrajzi adatokat, amelyekhez az illusztrációkat készítette, ill. készíteni akarta? Hátha maga Székely ad választ kérdésünkre, hiszen rendszerint leírja művészi terveinek és ötleteinek keletkezését vázlatkönyveiben.⁴ Az illusztráció-sorozattal kapcsolatban sajnos nagyon szűkszavú magyarázatot ad: „Illusztrációk a Pákkal megbeszélte Petőfi életéhez”. E megjegyzés alapján arra gondolhatnánk, hogy ezek az adatok Pákh-tól származnak; Pákh ugyanis — mint Petőfi egyik legjobb barátja — akár személyes emlékeiként is közölhette Székellyel az életrajzi adatok jó részét.

A valóság azonban kissé módosítja e logikusnak látszó feltevésünket. Mint látni fogjuk, Pákhnak nagy szerepe volt az illusztrációk fölé írt adatok kiegészítésében és összeállításában, de mégis ezek az adatok — sok tekintetben — a Zilahy Károly-féle Petőfi-életrajz (Pest, 1864) ismeretére utalnak. Ezt bizonyítja mindenekelőtt az, hogy ezek az adatok sokszor szóhasználatukban is egyeznek a Zilahy-féle életrajz adataival. Így pl. Székelynél az általunk fentebb 5-ös számmal jelölt adatban olvassuk: „Magánykedvellő könyvbujó csendes fiú volt.” — Zilahynál (6. l.): „*Csendes, magánykedvellő fiú volt . . . a rokonok látogatásakor, vagy a midőn társai játszottak, félrehúzódva, csak könyveit bújta.*” Székelynél az általunk 7-es számmal jelölt adatban áll: „1838iki árvíz az atyja házáat elvitte.” — Zilahynál (8. l.): „Legtöbb kárt szenvedtek az 1838-ki tavaszi nagy árvízűtől, mely házukat is elvitte.” Ilyen jellegű szóhasználati hasonlóságot látunk az általunk 12-es, 22-es és 28-as számmal jelölt adatoknál is.

Az adatoknak a Zilahy-féle életrajzzal való kapcsolatát bizonyítja az is, hogy ezekben gyakran a Zilahy-féle életrajz tévedései és hiányosságai is tükröződnek. Székelynél az általunk 11-es számmal jelölt adatban olvassuk: „1839. A goldner gyalog ezredbe katonának áll be” — Zilahynál (21. l.): „még azon ősszel beállott bakancsosnak az ott tanyázó Goldner-gyalogkatoná-ezredbe.” (Tudni kell, hogy ezt a „Goldner gyalog ezredet” a valóságban *Gollner* gyalogezrednek hívták; vö. Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza I, 161. l.). Az általunk 7-es számmal jelölt adat is hasonló kapcsolatra utal. Eszerint az „1838iki árvíz az atyja házáat elvitte (félegyházán?) Sándor jelen?” Az adat első részének Zilahyval való kapcsolatára már fentebb rámutattunk, nézzük most a második rész Székely által megkérdőjelezett mozzanatait! Ezekről a mozzanatokról Zilahy nem tesz említést, így tehát, ez a hiányosság Székelynél kérdőjel formájában jelentkezik. Tévedések átvételével találkozunk ezen kívül a 37. és a 40. adattal kapcsolatban is.

A felsorolt bizonyítékok alapján arra lehetne most már következtetni, hogy Székely maga állította össze az illusztrálni kívánt adatokat a Zilahy-féle életrajz alapján. A tények hatására azonban ezt a következtetésünket is módosítani kell. Pákh Albert ugyanis — mint már említettük — jelentős szerepet játszott az adatok kiegészítésében és összeállításában.

⁴ Vö. BÜKY BÉLA i. m. 10. l. és a hozzá tartozó jegyzet.

Pákh közreműködését bizonyítja — az előbbieken már idézett Székely-féle megjegyzésen („Illusztrációk a Pákh al megbeszélte Petőfi életéhez”) túlmenően — például az általunk 13-as számmal jelölt adat: „Sopron — egy hideg éjjel őrt áll, barátjai mellette, mennek el vigadni — neki ott kell maradni a hózivatárba[n]”⁵ — Ugyanezen epizód elbeszélésében Zilahynál lényeges eltérést tapasztalunk (22. l.): „Sopronban történt, hogy Petőfi egy hideg éjszaka éppen óralláson lévén, összeakadt diákbarátaival, kik valami mulatságra mentek — névnapra vagy disznótörbe igyekeztek s őt is hitták magukkal. Midőn Petőfi sajnálatát fejezte ki a miért a meghívásnak eleget nem tehet, egyik diák elvette tőle a puskát, elcsérélték köpenyüket; Sándor úr tovább egy óránál igen jól mulatott s éppen jókor érkezett vissza, pajtását fölvaltani.” Tény, hogy a leírt epizód megtörténte-
kor Pákh Sopronban tartózkodott és a Zilahy-féle változat valótlanágát saját személyes tapasztalata alapján közölhette Székellyel, aki — mint látjuk — ennél az adathoz már

1. „Petőfi születési helye körösön”

nem követi a Zilahy-féle életrajzot (vö. még Ferenczi i. m. I, 167. l.). Ugyancsak Pákh hatását mutatja az általunk 23-as számmal jelölt adat is: „Pestre készül. Pákhnak a keblébe rejtett költeményeit mutatja — csáti bot”. Zilahy ugyanis abban a részben, ahol Petőfinek Debrecenből való távozását (1844) beszéli el, nem utal arra, hogy búcsúzáskor a költő Pákhnak „keblébe rejtett költeményeit” mutatta volna, és nem tesz említést arról a bizonyos „csáti”⁶ botról sem, amiről a Székely-féle adatban olvashatunk. Zilahy leírása a következő (49. l.): „Kezet szorítva jóembereivel, vette botját-kalapját s a kötet verset zsebébe dugván, ismét nekiindult a világnak.”

Pákh-al kapcsolatos a Debrecenből való távozás egy másik epizódja is. Eszerint Pákh elkísérte Petőfit „egy darabig a városon keresztül, mialatt egy emberséges vásárus, Pákh egy rokona vagy földie, ki éppen e réven ismerte, hat ezüst huszast csusztatott zsebébe” — így írja le az epizódot Ferenczi (i. m. I, 348. l.). Ezt az epizódot Székely is ismerte, bizonyítja „A becsületes vásárus” szövegű adat. Székely — külső indíték nélkül — nem jegyzett volna ki ilyen sok apró mozzanatot Zilahy életrajzából a Debrecenből való távozásra: ez utóbbi adat szerepeltetésében is minden bizonnyal Pákh hatását kell gyanítanunk.

Ha megfigyeljük a felsorolt adatok időrendjét, azt látjuk, hogy az 1—45. adat Petőfi életének időrendje szerint követi egymást; a 46—52. adat viszont pótlásnak lát-

⁵ Ez és a következő idézetben levő kiemelés tőlem — B. B.

⁶ Mezőcsátról származó bot; ez a környék híres volt botkészítő iparáról.

szik, mivel ezek Petőfi életéből innen-onnan kiragadott mozzanatokkal kapcsolatosak. Feltéhető, hogy Székely ez utóbbiakat *Pákh tanácsára* vette hozzá az időrendbe csoportosított 45-höz. E mellett szól az is, hogy ez a néhány adat három olyat is tartalmaz, amit a Zilahy-féle életrajzban hiába keresnénk (46., 48. és 50. adat). Zilahy a 47. adatot sem említi, de hiszen ez nem életrajzi adat, hanem egy jólismert Petőfi versre való utalás (a „Gyertyám homályosan lobog...” című vers), ennek ismeretéhez nem volt szükség életrajzra. Ez utóbbi adatok között, melyek feltehetőleg Pákh hatására kerültek kiegészítésképpen a korábbi adatokhoz, különösen érdekes a 48-as számú: „Gimnastika — Losoncon Pákh meztelenül dolgozva találja”. Ha megnézzük magát az illusztrációt, azon valóban egy írást végző meztelen alak látszik, oldalra dőlve és könyökölve egy kis asztal mellett. Az egész adatban elsősorban az a mozzanat érdekes, hogy Pákh Losoncon találkozott Petőfivel: itt nyithatott rá 1845-ben, mikor a meztelenül végzett tornászás közben éppen az asztalhoz ült, hogy valamit leírjon, ami eszébe jutott. Így tudjuk, saját fantáziánk segítségével kiegészíteni az epizódot. Hogy ez pontosan így történt-e — részleteiben is —, ahogy mi elképzeljük, azt nem tudjuk ellenőrizni, de nem is a találkozás részletmozzanatai az érdekesek, hanem az, hogy kettejük Losoncon való találkozására nézve az ittenin kívül nem is állnak rendelkezésünkre egyéb életrajzi adatok. Pákh hatását látszik bizonyítani az a körülmény is, hogy az adatok azokhoz az életrajzi mozzanatokhoz kapcsolódnak különösen nagy számmal, melyeket Pákh személyesen ismert (soproni tartózkodás, katonáskodás, debreceni és pesti közös élmények); és azokhoz a mozzanatokhoz (a segesvári csata és Petőfi halálának körülményei), melyekkel kapcsolatban Pákh közvéleménykutató felhívást intézett a Vasárnapi Újság olvasóihoz (vö. a VU „Adatok Petőfi halálához” c. rovata anyagát, amely 1859-ben indult).

A Pákh-hatásokhoz sorolhatjuk még a fenti 52 adat kiválasztásának tényét is. Székely, mint láttuk, a kijegyzett adatoknál sokszor a Zilahy-féle megfogalmazást követi, tehát Zilahy életrajza a kezében volt, de mégis meglepő, hogy hogyan tudta ebből az életrajzból, melyben hemzsegnak a kétes értékű adatok, a legendás elbeszélések és az elhamarkodott következtetések, kiválasztani éppen azokat az adatokat, melyek valóban (egy-két kivétellel)⁷ megfelelnek a valóságnak? Vagy talán nem is olyan meglepő ez, hiszen ott volt mellette Pákh, aki a Zilahy-féle életrajz egy példányában megjelölhette azokat a részeket, melyekkel ő is egyetértett és melyekből kellett azután kiválasztania Székelynek az illusztrációk témáit. Az illusztráció-témák kiválasztását azután *meg is beszéltek*, amint erre Székely írásával is utal.

Mindebből az következik, hogy a szóban forgó Petőfi-illusztrációk adatainak forrását illetőleg, Zilahy Károly Petőfi-életrajza mellett, Pákh Albert szerepét sem lehet tagadni, sőt ezt a szerepet igen jelentősnek és Székelyre nézve ösztönző hatásúnak kell tekintenünk.

Pákh szerepének fenti körvonalazása után tegyünk fel még befejezésképpen egy kérdést: nem lehetséges-e a fennmaradt adatok segítségével a Pákh-féle életrajzot — mivel ez teljesen elveszettnek látszik — valamiképpen rekonstruálni, vagy legalábbis ennek egy-két jellegzetességére rávilágítani? E kérdés annál is inkább indokolt, mivel a Pákh-féle Petőfi-életrajzról alig tudunk valamit.

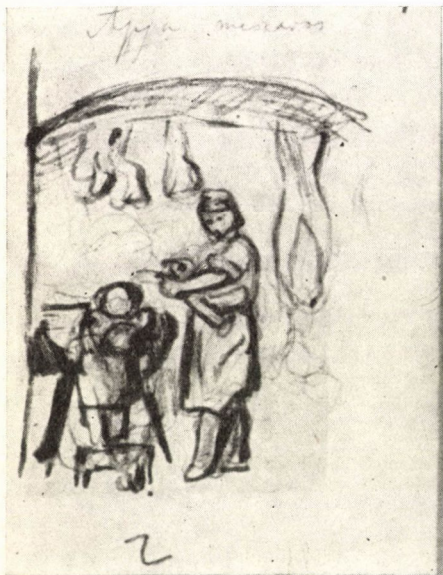
Tekintsük át röviden a Pákh Albert Petőfi-életrajzára vonatkozó ismereteinket. Első említésével 1862. január 26-án találkozunk: Pákh a Vasárnapi Újság hasábjain (45. l.) válaszul egy „irodalombarátnak”, aki a Szegedi Híradóban⁸ sürgette Petőfi életrajzának megírását és ennek megvalósítására legalkalmasabbnak Pákh Albertet vélte: „Mindezekre rövid válaszom az, hogy ... a felszólítás tárgyának fontosságát teljesen méltánylom és lelkemből pártolom. Petőfi életrajzi adatainak teljes összegyűjtése, s összeállítására nézve nekem régóta határozott szándékaim vannak ... Hiszen midőn 1859-ben Petőfi halála részleteit kezdtük e lapok útján puhatolni, ezt sajtóviszonyaink között, valódi concessionnak kellett tekintenünk. Adatgyűjtésem folyvást szaporodik s figyelemmel kísérek minden mozzanatot, mely tárgyamra nézve az irodalom terén felmerül.” — Ezután egy ideig nem hallunk a készülő életrajzról semmit, de 1865-ben, váratlanul, a következő híradást olvashatjuk, a Hon c. folyóiratban: „A 'Pol. H.' azon örövendetes hírről értesít, hogy Petőfi illusztrált életrajza van készülöben, és pedig az életrajzot Pákh Albert írja meg, az illusztrációkat Székely Bertalan rajzolja hozzá.”⁹ (Megkíséreltük visszakeresni ezt a hírt az idézett Politikai Hetilapban. Ez valóban tartalmaz híreket a készülő, illetőleg a kiadás előtt álló művekről, sőt a képzőművészeti alkotásokról is, mégis, a Pákh-féle Petőfi-életrajz hírért hiába kerestük, még a hirdetések anyaga se említi.)

⁷ Vö. pl. 37. és 40. adat.

⁸ Szegedi Híradó, 1862. jan. 15-i szám: 1. l.

⁹ Hon, 1863. 3. évf. 232. sz. (okt. 10) 3. l.

Az említett hírlapi híreken kívül Pákhnak sajátmagának, valamint barátainak, rokonainak kézíratos hagyatéka is tartalmazhatna adatokat a készülő életrajzra vonatkozólag. Megnéztük Pákhnak a közgyűjteményekben rendelkezésre álló kézíratait, de ezek sajnos semmivel sem egészítik ki eddigi ismereteinket. Megnéztük ezenkívül Székely kézíratait és feljegyzéseit, valamint Gyulai Pál kiadott levelezés-anyagát: kutatásunk itt is negatív eredménnyel járt. Gyulai levelezésében mindössze annyit mond, hogy Pákh Alberthez nagyon jó barátság fűzi és „akár reggelig” is elhallgatja őt, „ha Petőfiről beszél”.¹⁰ Ha az eddigi (főleg hírlapi hírekből szerzett) ismereteinket kiegészítjük a Székely Bertalan-hagyatéka Petőfi-vonatkozásaiból származó következtetésekkel, akkor a következő módon jellemezhetjük a készülő Pákh-féle életrajzot: az életrajz bizonyára elég kidolgozott állapotban volt már 1865-ben, ha a szerző már az illusztrációkról is gondoskodott, és ha — mint látjuk — ezeknek jelentékeny része el is készült. Az életrajz — annak ellenére, hogy Pákh Petőfivel kapcsolatos ismereteit szóban és írásban sok helyen közzétette — még mindig tartalmazott volna ismeretlen mozzanatokat (vö. pl.

2. „Apja mészáros”

3. „Gyermekevek”

48. adat). Az életrajz, feltevésünk szerint, terjedelmét illetően is elég tekintélyes lett volna, hiszen egy rövid lélegzetű írásban nem tudott volna egykönnyen helyet találni az említett 52 illusztrációnak (ha csak minden második lapra nem kerül egy-egy ezek közül). Az életrajz nem lett volna olyan visszaemlékezésszerű leírás, mely csak a szerző személyes élményein alapuló eseményeket domborítja ki (hiszen az 52 adat Petőfi életének minden lényeges szakaszára kiterjed), hanem egy gondos adatgyűjtésen alapuló, minden fontos életrajzi mozzanatot felölelő tanulmánynak ígérkezett. Pákh az életrajz írásával, a pontatlan és sok helyen hamis következtetéseket, legendaszerű epizódokat tartalmazó Zilahy-féle életrajz korrigálására is gondolt feltehetőleg, hiszen egy-két hiba kijavítását már a közölt adatok is tükrözik (vö. pl. 13. adat). Az életrajz mindazonáltal a nagyközönség számára is könnyen olvasható formában jelent volna meg; erre utal az illusztrációk jellege, melyek között sok látványos életrajzi mozzanat ábrázolásával találkozunk.

Miért kell rekonstruálni az életrajzot? Miért nem készítette azt el Pákh véglegesen? — E kérdésekre könnyen válaszolhatunk. A Hon 1865. évfolyamából közölt adat szerint az életrajz 1865 végén — mint emlékszünk — az írás állapotában volt, és a befejezés már nem lehetett messze. Ez az időszak azonban Pákh életének utolsó időszaka, hiszen

¹⁰ Szász Károlyhoz 1851. I. 20-án frott levélben (vö. Gyulai-levelezés 69. l.).

1867 elején meghalt. Tudjuk (Szinnyei: Mírók. X, 110. hasáb), hogy élete végén kedélye megromlott, mivel súlyos betegséggel küzdött: ilyen állapotban képtelen volt dolgozni, halála pedig megakadályozta abban, hogy művét befejezze. Mindazonáltal nyitott kérdés, hogy hova tűnt az életrajz kézírata és az adatgyűjtés. Talán elpusztultak? Talán Pákh saját maga semmisítette meg? Talán még lappanganak valahol? Nem tudjuk, de reméljük, hogy az irodalomtörténeti kutatás egy napon erre is fényt fog deríteni.

Az előbbieken megismerkedtünk Székely Bertalan Petőfi-illusztrációinak irodalomtörténeti vonatkozásaival. Természetesen azonban — a magyar művészettörténet egyik igen jelentős alakjáról lévén szó, — e rajzoknak megvan a maguk képzőművészeti érdekessége is.

Székely Bertalannak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött jegyzetkönyve¹¹ tartalmazza a fentiekben már felsorolt, számszerint 52 illusztráció-

4. „Pestre készül”

tervezetet. A kísérő adatokhoz (feliratokhoz) nem minden esetben kapcsolódik kifejezett illusztráció, csupán néhány odavetett rajzvonás. Székely csak az illusztráció-tervek egy bizonyos hányadánál jut el az írásban lerögzített terv képpé formálásához. Mint e tanulmány elején olvashatjuk, ezeknek a hevenyészett rajzvonásokkal kísért adatoknak is megvan a maguk irodalomtörténeti jelentősége, bennünket azonban képzőművészeti vonatkozásban elsősorban a minél érettebb kép-vízióvá formálódott illusztrációk érdek- kelnek.

A „Petőfi születési helye körösön... Feltűnő üstökös” feliratot viselő illusztráció (1. kép) kis parasztháza csupán a művész fantáziájának terméke, nem azonos Petőfi szülő- házával; hangulatilag azonban jól érzékelteti a költőnek képzeletünkben megformált születési helyét. A „feltűnő üstökös” kissé teatrális motívumát indokolja a hatvanas évek- nek erősen a romantikában gyökerező közizlése, mely fogékony volt az ilyen megoldások

¹¹ 13,5×8,5 cm, 139 levél. A jegyzetkönyv rajzainak nagy része ceruzával, egy részük szépiával, ceruzával és szépiával együtt készült. Néhányon szürke tempera felülfestés látható. Évszámjegyzés: 1865—1872. A benne foglalt jegyzet- és rajzanyag feltehetően nagyjából e két időpont közé esik. A Petőfi-sorozat közelebbi datálásáról alább írunk.

iránt; amellet Petőfi valóban „romantikus” életútja kínálta is a hatásos hangsúlyozásokat. Az „Apja beírja a bibliába fia születését” című ceruzarajzon egy eléggé gyakran előforduló illusztráció megoldással találkozunk. A gyors vonásokkal felvázolt csoport az ágyban fekvő anyát és az ágy szélén ülő, könyvbe jegyző édesapát ábrázolja. E kompozíció fölé helyezi Székely a nyitott Bibliának a csoport léptékével egyenlő, az egész rajzot uraló tömegét. A sorozat legkiforrottabb, szinte befejezett megoldásai közé tartozik az „Apja mészáros” címet viselő szépiarajz (2. kép). Könnyed vonásokkal odavetett életkép; Székely lendületes ihletű vázlatai közé tartozik. Különösen figyelemreméltó realista szemlélete, a hentesüzletben felaggatott húsoknak, a dolgozó apának és a munkája közben körülötte játszó kisgyermeknek eleven megragadásával. Ez az életközeli hang nem idegen Székely művészi szemléletétől. Ugyanebben a jegyzetkönyvben a 99-től a 102-ik levélíg a falusi élettel foglalkozó, piaci-vásári jelenetek rajzait találjuk. E rajzok keletkezési időpontja — datálás hiányában — nehezen megállapítható, de a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában levő ún. Ifjúkori napló¹² is számos népi-hétköznapi témát megjelenítő, realista művészi hangvételű elároló rajzot tartalmaz, melyek az 1857-es évszámot viselik. Tehát e reális témakör és megjelenítési mód már korán feltűnik a művész életművében.¹³ Az „Öcse istván születik — gyermekévé” című szépiarajz (3. kép), vázlatossága ellenére is, jól érezteti a csoportfűzész életteljes voltát és a rajz kedves hangulatát. A kép témája — családi élet, játszó gyermekek — szintén gyakori mondanivalója a művésznek. 1858-ban egy több lapból álló sorozatot rajzol,¹⁴ melynek visszatérő motívuma a család és a gyermek. Mint később még utalunk rá, Székely a Petőfi-életrajz illusztrációit 1864 körül rajzolhatta. A művész feltehetően 1860-ban nősült, első gyermeke — Árpád fia — 1861-ben született.¹⁵ A családi élet melegétől körülvelt művész érthető módon szívösen és őszinte érzéstől ihletve nyúlt ezekhez a témákhoz. A kis rajz — könnyedsége ellenére — zárt és egysúlyozott kompozíció, a két játszó gyermek alakját egyenlőtlen szárú háromszög fogja össze. Hasonlóan klasszikus háromszögek kompozíciója a „Pesten iskolába jár” című szépiarajz, mely a könyvolvasásba elmerült kisfiút ábrázolja. Hevenysített, de a jelenet atmoszféráját mégis jól érzékelteti a sorozat „mint katona éjjel olvas, a szuronyába gyertya dugva” feliratot viselő rajza. Visszaadja a gyertya sötétben szétsugárzó fényét, élethű, sőt reális a könyv fölé görnyedő fiú alakja, s az ágy oldalának támasztva ott látjuk a borjút, a költő katonaéletének nehéz társát. Kierlelt jelenetet tár elénk a „Pestre készül — Pákhnak a keblébe rejtett költeményeit mutatja” feliratú ceruzarajz (4. kép). A költő — vállán felleghajtó koponyával, kezében bottal — még e vázlatos kis rajzon is a 19. századi „Wanderer”-típus megsemmélyesítője. Jellegetesen romantikus motívum ez, az utazás, a nagy távlatok ígérete feszül mindig mögötte. A rajz jól érezteti az ágyban felülő és az ágy szélét kezével izgatottan megragadó Pákh mozdulatával a barát meglepetését. Szaggatott, drámai az „1844 Pestre megy gyalog nagy hóviharba (rongyos)” szöveghez készített szépiarajz (5. kép). A köpenyt duzzasztó szél ereje, a hóvihar kavargása, a költő keserves nekirugaszkodása, lábnyomai a havon — hiánytalanul fellelhetők már e parányi vázlaton is. Teljesen vázlatos, még a kompozíció csiráját is alig érzékelteti az „Etelka testét maga teszi koporsóba” és „a sirján sirán kozik” feliratú két ceruzarajz, mégis foglalkoznunk kell vele. Petőfi életének mozzanata közül a költő magatartása és szerepe Etelka halálával kapcsolatosan talán a legjellegzetesebben „romantikus” attitűd. A fehér ruhában, hajában fehér koszorúval halotti díszbe öltöztetett leányka, akinek holttestét maga a költő helyezi a koporsóba, önkénytelenül úgy jelenik meg a Petőfi életrajzát olvasó képzeletében, mint egy 19. századi szélsőségesen romantikus festmény hősnője. A jelenet kép-vízíróvá formálódása szinte kényszerítő erejű még a közepes vizuális fantáziával rendelkező olvasó számára is. Érthető tehát, hogy Székelyt megragadta ez a motívum. Életművének ebben a korai szakaszában jelentős szerepet játszik a romantika.¹⁶ Ez a jellegzetes „Unglücksalerei” téma néhány évvel korábban, a Petőfi-sorozattól függetlenül is felbukkan Székely fantáziájában. Bizonyíték erre az Ifjúkori napló 347. oldalán levő ceruzarajza, mely az 1856-os évszámot viseli és a mellé jegyzett szöveg: „Frau die ihr Kind in ein Sarg liegt”. A borzalmas jelenet itt sokkal képszerűbben, érettebben ölt formát, mint a Petőfi-életrajz illusztrálásánál. Hasonlóan romantikus indíték vezette a művészt a másik illusztráció-téma, „a sirján siránkozik” című kiválasztásánál. Ezt a motívumot is számtalanszor fel-

¹² Ifjúkori napló. Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztálya. Ltsz.: 1915—1760.

¹³ Vö.: DOBAI JÁNOS: Székely Bertalan művészi arculatának kialakulásáról. Művészettörténeti Értesítő. 1956. 99—101. 1.

¹⁴ Ifjúkori napló. M. N. Galéria Grafikai Osztálya. Ltsz.: 1915—1760. 287., 289., 291. 1.

¹⁵ DOBAI J. i. m. 113 l. 54. j.

¹⁶ Székely romantikus tájképeivel kapcsolatosan vö. DOBAI J. i. m. 104—105 l. és a 113. oldalon az 58., 59., 61., 62., 63., 64. és 65. sz. jegyzet.

használja Európa-szerte a 19. század folyamán a romantikus képzőművészet, irodalom, sőt operairodalom. Vázlatos, odavetett jellegű a „Pipa füstöt néz és a barátságáról gondolkodik” szövegű felirathoz készített ceruzarajz. Az álló férfialakot körül fogják a pipa-füst gomolygó felhői. A rajz Petőfinek egy 1846 tavaszán Szalkszentmártonban írt, rövid kis verséhez kapcsolódik, érdekes módon bizonyítva, hogy a válogatás a költő életének kiemelkedő és kisebb jelentőségű mozzanataira egyaránt reagált.

„Gyertyám homályosan lobog...
Magam vagyok...
Sétálok föl s alá szobámban...
Szájamban füstölő pipám van...
Multam jelenési lengenek körüllem...
Sétálok, sétálok, s szemlélem
A füst árnyékát a falon,
És a barátságról gondolkodom.”

írja Petőfi, s Székelyt megejtethette a vers egyszerű, hétköznapi-ságában is vonzó hangvétele. A Petőfi-sorozatnak ez a rajza úgyszólván teljesen azonos megfogalmazásban, azonos felirattal és méretben megtalálható a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonát képező Ifjúkori Napló 147. oldalán, beragasztott kis ceruzarajz formájában.¹⁷

5. „Házivatarba” kerül

Két lényeges kérdést kell még felvetnünk a Petőfi-sorozat illusztrációival kapcsolatban. Az egyik keltezésük időpontjának kérdése. A rajzok évszámot nem viselnek és ez a hozzájuk tartozó adatokból sem derül ki közvetlenül, ennek ellenére azonban keletkezésük idejét megnyugtató módon határolja körül a fenti irodalomtörténeti fejtegetés; eszerint a rajzok keletkezése a Zilahy-féle életrajz megjelenése utáni időre: az 1864—

¹⁷ Az Ifjúkori Napló a Székely-irodalom sokat idézett adattára; nem lényegtelen talán az alábbi klígázítás. DOBAI azt írja az Ifjúkori Naplóval kapcsolatban (i. m. 111. l. 5. j.): „Székely tehát a naplót 1856 végén szerezte, 1858 májusától 1862 tavaszáig . . . írt belé folyamatosan és 1866-ig forgatta rendszeresen . . . 1862 után Székely írt ugyan néha a naplóba, de rajzokat ekkor már nem ragasztott beleje.” Székely a Petőfi-életrajz sorozatot — mint alább írunk erről — nem készíthette 1864-nél korábban. Az Ifjúkori Napló 147. oldalán fellelhető kis Petőfi rajz a Petőfi-sorozathoz készült, szintén csak 1864—65-ben készülhetett, beragasztani is csak 1864—65-ben ragaszthatta be. Székely tehát 1862 után is ragasztott — nyilván szórványosan — az Ifjúkori Naplóba rajzokat.

1865-ös évekre helyezhető. Ezt az időpontot támasztja alá a Hon című folyóirat 1865. évi októberi számának már idézett híradása is, mely beszámol a készülő Székely-illusztrációkról.

A másik probléma a rajzok művészi rangjának kérdése. Hangsúlyoznunk kell, hogy e rajzokat mindig mint Petőfi életrajzához készült illusztrációkat kell szemlélnünk és értékelnünk; ha csupán mint rajzokat tekintjük őket, úgy érdekességük jelentős hányadát elvesztik, hiszen odavetett rajzvázlatot ezerszám találunk Székely művészi hagyatékában.

Székelyt általában érdekelte az illusztráció. A már többször idézett Ifjúkori Napló nem csupán Petőfi „Tündéralom” c. költeményéhez készített rajzokat tartalmaz — mint erre később még visszatérünk —, hanem a művész „Hermann und Dorothea”-illusztrációit is. Illusztrálja jóakarójának, az öt Németországból hazahívó báró Eötvös Józsefnek költeményeit. Ugyanaz a jegyzetkönyv, mely a Petőfi-életrajz illusztrációit foglalja magába, Arany, Vörösmarty és Tompa költeményeihez készített vázlatok, néhány vonással odavetett illusztrációit is őrzi. E kis könyv tanúsága szerint egy hún — magyar krónika illusztrálása is foglalkoztatta. Az előbbiekhöz magyar nyelven, az utóbbihoz viszont németül írta a magyarázó szövegeket, illetőleg az illusztrációk szavakkal megfogalmazott tervezetét. Mindezek az illusztráció-tervek azonban megvalósulatlanok maradtak. Illusztrálja szép számmal Petőfi költeményeit; az 1874-es Petőfi-diszkiadásban 10, a kiadvány 1877-ben megjelenő változatában 12 illusztrációja szerepel. Arany „Ágnes asszony” c. balladájához készített grafikai lapja legszebb korai, romantikus jellegű grafikai közé tartozik.

Székely munkásságában tehát nem kis számmal találunk illusztráció-terveket és illusztrációkat egyaránt. Mint már oly sokszor megírták, különös, összetett egyéniségének egyik komponense erősen spekulatív jellegű, intellektuális indítású volt. Az illusztráció pedig mindig lehetőségeket nyújt a gondolati elemnek a képzőművészeti alkotásba való bevonására. Ez lehetett az egyik körülmény, ami Székelyt erre a területre vonzotta. Másrészt Székely egyéniségében és művészetében egyaránt találunk rejtett, időnként — különösen munkásságának korai periódusában — erőteljesen a felszínre törő romantikus elemeket. A romantika pedig par excellence vonzódik az illusztrációhoz, példa erre Delacroix-tól kezdve Zichy Mihályig igen sok művész.

Petőfi-illusztrációival kapcsolatban arra is rá kell mutatnunk, hogy Székely ahhoz a generációhoz tartozik, amely a szabadságharcot már értelmes fővel lelkesedteszenvedte végig. Lyka írja róla, hogy „atyját, aki hivatalos ember volt Kolozsvárott, vészőrvényszék elé idézték” a szabadságharc bukása után. „Hosszú, halálos aggodalomban élt az egész család, míg vissza nem került.”¹⁸ Ilyen ember számára — mint többekévé csaknem egész nemzedéke számára — Petőfi nemcsak a nagy költőt, hanem szinte magát a Szabadság testet öltött és elvérzett eszméjét jelentette. Érthető, hogy újra és újra visszatér alakjához, költészetéhez, foglalkozik vele, még művészi problémái közepette is segítségül hívja. „A szabjaktivításra vagyok én teremtvé. Mi a nagy és varázsló Petőfi-ben? Az, hogy saját érzeményeiben úgy elmélyedt, — azokat minden külső befolyás nélkül úgy tudta adni, hogy igazságuk és individualitásuknál fogva érdekelnek mindenkit” — írja az Ifjúkori Napló 133. oldalán, „nov. 1861” keltezéssel. Petőfi költeményeinek illusztrálása is korán jelentkezik életművében. Az Ifjúkori Napló 266. és 267. oldalán találunk hat fedőfehérrel élénkített szép-rajzot, melyek Petőfi „Tündéralom” című verséhez készültek. A rajzok mellett a datálás „München. Decb. 1859”. Meleg hangulatú, erősen romantikus színezetű illusztrációk, külön érdekességük, hogy a sorozat utolsó képének, a „Búcsú”-nak változata szerepel az 1877-es Petőfi-diszkiadás Székely-illusztrációi között. A fiatal magyar művész 1859-ben Münchenben, az idegen művészeti centrumban, Petőfiről álmodik. Ilazatérte után, 1864-ben, Pákh felszólítására nyilván örömmel lát hozzá a tervezett Petőfi-életrajz illusztrálásához. Közben ismét felmerül benne a Petőfi-versek illusztrálásának gondolata. Mint már említettük, az Akadémia Ms 5005/cee/10 jelzetű jegyzetkönyvében az 58. 59. 60 és 61 levélen egy tervezett, de meg nem valósult Petőfi-kiadványhoz vázol fel illusztrációkat, „az újabb költeményekből”.¹⁹ Tizenkét apró rajz és a verscímek jegyzéke tanúskodik erről. Többek között pl. a „Tisza”, a „Szilaj Pista”, az „Azokon a szép kék hegyeken túl” c. versekhez készít odavetett ceruzavázlatokat. Évszám e rajzok és feljegyzések között nem található. Figyelemre méltó, hogy a feljegyzett verscímek és a kis rajzok nem azonosak az 1874-es és 1877-es Petőfi-diszkiadás Székely-illusztrációival. Ugyanebben a jegyzetkönyvben a 109. és 110. levélen verscímfelsorolást találunk, mely a feljegyzés tanúsága szerint egy

¹⁸ LYKA KÁROLY: Nagy magyar művészek. Bp. 1957. 47. l.

¹⁹ Székely ceruzával frott megjegyzése a rajzok mellett.

szintén megvalósulatlan Petőfi-Album tervezetűl szolgált. Végül 1874-ben és 1877-ben Székely elérkezik ahhoz, hogy reprezentatív diszkiadásban lássa megvalósult Petőfi-illusztrációit.²⁰ A M. T. Akadémia Könyvtárának Székely-hagyatékában különben több finoman kidolgozott, költői vázlatot találunk e kiadványok illusztrációihoz, a „Tündérálm”-hoz és az „Apostol”-hoz egyaránt. A régóta érlelt téma oly kiváló megoldásokat eredményez, mint a „Hegyek között”, az „Apostol” kerti jelenete vagy a „Tündérálm” illusztrációja, melyeknek hangulati mélysége, tiszta, áradó lírája hibátlan kísérezzeneként simul a vershez. A hetvenes években készült — több változatban is megfogalmazott — drámai lüktetésű, festői olajképének, a „Szeptember végén”-nek is Petőfi és Szendrey Júlia a hőse.

6. Feltehetőleg Petőfi „Holdvilágos éj” című költeményéhez készült illusztráció. Nem tartozik az életrajzi illusztráció-sorozat rajzai közé

Mintegy húsz éven keresztül foglalkoztatja tehát Székelyt Petőfi alakja és költészete. Az ifjúkori „Tündérálm” illusztráció-sorozat az 1859-es évszámot viseli és az 1877-ben megjelenő Petőfi diszkiadás az 1874-es kiadvánnyal szemben még két új Székely-illusztrációt tartalmaz, melyek közül az egyik éppen a gyönyörű, első fogalmazásában már 1859-ben papírravetett „Tündérálm”. Ebbe a hosszú láncolatba illeszkednek bele a tervezett Pákh-életrajz sajnos csak kezdetleges stádiumban ránk maradt illusztrációi. Ezeknek a rajzoknak külön érdekességük lett volna, hogy a művész 52 rajzon keresztül vonultatta volna fel előttünk a költő alakját, ami — ismerve Székely vonzalmát Petőfihez és kiváló jellemző képességét — komoly értéket jelentett volna a Petőfi-ikonográfia számára. Székely átérzett és költői Petőfi ábrázolásának bizonyosságául hivatkozunk a M. T. Akadémia Könyvtára Ms 5006/13 jelzetű jegyzetkönyvének ceruzarajzára, ahol az ölelkező fiatal pár karesú férfialakjában Petőfit sejtethjük²¹ (6. kép). Pákh Petőfi-életrajzához tervezett sorozatán is nyilván kongeniális erővel és artisztikus finomsággal ragadta volna meg a költő karakterét. Sajnálhatjuk, hogy csupán e néhány — szerény voltában is becses — vázlat ad hírt róla.²²

Közlő: BÜKY BÉLA—CSENGERYNÉ NAGY ZSUZSA

²⁰ Vö. NAGY ZSUZSA: Petőfi illusztrációk. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1952. Bp. 1953. 147, 152, 153, 162, 164 és 165. l.

²¹ A rajz feltehetően Petőfi „Holdvilágos éj” című költeményéhez készült.

²² Ezúton mondunk köszönetet B. Haulisch Lenkének és Kiss Józsefnek, akik néhány hasznos észrevétellel segítettek e tanulmány megírásánál.

Illustrationen von Bartholomäus Székely zu einer geplanten Petőfi-Biographie

Bartholomäus Székely (1835—1910), einer der grössten Gestalten der ungarischen historischen Malerei des vorigen Jahrhunderts, hat sich nicht nur als Gemälde- und Wandmaler hervorgetan, sondern auch als Buchillustrator bedeutende Leistungen aufzuweisen, die bis unsere Tage wenig bekannt sind. In Druck sind nur verhältnismässig wenige seiner Illustrationen erschienen. Die bedeutendsten von diesen sind vielleicht diejenigen Illustrationen, die in der im Folioformat herausgegebenen Prachtausgabe der Gedichte Petőfis (1874) erschienen sind. Das Thema zu »Frau Agnes«, der Ballade von Johann Arany, bearbeitete er später in einer Litographie. Es stellt auch eine der allgemein bekanntesten Illustrationen dar.

Neben diesen seit langem bekannten Schöpfungen muss grosses Interesse jenen Illustrationsplänen entgegengebracht werden, die wir in der Handschriftenabteilung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften bei der Bearbeitung der handschriftlichen Hinterlassenschaft von Székely entdeckt haben. Von diesen ist vielleicht von grösstem Interesse die Illustrationsserie (52 Zeichnungen), die Székely zu einer Petőfi-Biographie angefertigt hat, die in Wirklichkeit nie geschrieben worden ist. Diese Biographie sollte der Feder Albert Pákhs (1823—1867), einem der besten Freunde von Petőfi, entspringen, jedoch hinderte ihn seine Krankheit, der er auch erlag, an ihrer Fertigstellung.

Die oben erwähnten 52 Zeichnungen trug Székely in ein kleines grünes Notizbuch ein, in das er damals seine geplanten Illustrationen einzuzeichnen pflegte. In diesem kleinen Notizbuch (Signatur Ms 5005/eee/10) sind uns ausser den Petőfi-Illustrationen auch noch andere Illustrationspläne erhalten. Über jede der 52 Illustrationen vermerkte der Künstler in einigen Zeilen die wichtigsten Daten jenes biographischen Moments, den die Zeichnung verewigen sollte. Bei einem Teil der in den Abb. 1—6 vorgeführten Illustrationen sind diese mit der Hand geschriebenen Aufzeichnungen deutlich zu lesen. Gerade durch diese Angaben wird dieser Illustrationsserie vom literarhistorischen Gesichtspunkt ein besonderes Interesse verliehen. Liest man nämlich die Texte, die über den Zeichnungen stehen, so stellt man sich die Frage, woher Székely diese Angaben bekommen hat. Eine geringe Informationen gibt uns durch die Bemerkung, die bei der ersten Illustration zu finden ist: »Illustrationen zu Petőfis Leben, besprochen mit Pákh« der Künstler selbst, denn dies schrieb an der erwähnten Stelle Székely eigenhändig nieder. Hatte also Székely die Angaben zu den Illustrationen von Albert Pákh erhalten? Für diese Möglichkeit waren alle Vorbedingungen gegeben: Székely war gut bekannt mit Albert Pákh und beide waren begeistert darum bemüht, den Petőfi-Kultus zu wecken. Die Tatsachen widersprechen jedoch ein wenig unserer Annahme. Auf Vorschlag des bekannten Petőfi-Forschers Joseph Kiss nahmen wir die 1864 erschienene, erste Petőfi-Biographie in die Hand, die seinerzeit in ziemlich journalistischer Form von Karl Zilahy geschrieben wurde und verglichen die darin befindlichen Daten im einzelnen mit dem Angaben, die über die Illustrationen von Székely zu lesen waren. Hernach stand ausser Zweifel, dass Székely einen Teil seiner Angaben dieser Biographie entnahm; an mehr als einer Stelle stimmten nämlich die Texte wort-wörtlich überein. Ausser dieser Übereinstimmung des Textes konnten wir indessen bei verschiedenen Angaben keine Verbindung mit der Zilahyschen Biographie nachzuweisen, ja wir stellten sogar Abweichungen von dieser fest. Eine Abweichung bildet z. B. die Episode, in der beschrieben ist, wie Petőfi als Soldat in Sopron am Wachposten gestanden hat. Wie es Zilahy beschreibt, haben Petőfi hierbei mehrere seiner Freunde, auf dem Wege zu einer Hochzeit oder Unterhaltung aufgesucht und ihn mitnehmen wollten. Als er sich auf seinen Dienst berief, nahm ihm einer seiner Freunde

das Gewehr ab, zog seinen Mantel an und hielt anstelle Petőfis Wache. Der Dichter ging also doch zum Vergnügen, unterhielt sich dort gut und traf noch zu rechter Zeit zur Wachablösung ein. Von diesem Streich steht in den Angaben von Székely kein Wort, es ist bloss erwähnt, dass Petőfi der Versuchung seiner Freunde nicht nachgeben konnte, »er musste dort im Schneegestöber aushalten«. Ähnliche Abweichungen von der Zilahyschen Biographie sind auch an zahlreichen anderen Stellen zu beobachten.

Angeichts der Übereinstimmungen und der Abweichungen muss wohl gesagt werden, dass die Angaben Székelys für die Illustrationen zwei Quellen hatten: 1. die Zilahysche Petőfi-Biographie aus dem Jahre 1864, 2. die mündlichen Mitteilungen von Pákh und seine der Zilahyschen Biographie hinzugefügten kritischen Bemerkungen.

Wann sind diese Zeichnungen entstanden? — das ist eine sehr wesentliche Frage zur Datierung. Die Zilahysche Biographie, aus welcher Székely zum Teil die Angaben für die Illustrationen schöpfte, erschien 1864: sie können also nicht vor 1864 entstanden sein. 1865 berichtet die Zeitung »Hon«, dass man beabsichtigt eine illustrierte Petőfi-Biographie erscheinen zu lassen, die Albert Pákh schreiben und Bartholomäus Székely illustrieren wird. Die Unternehmung war demnach bereits in einem so fortgeschrittenen Stadium, dass auch bereits die Zeitungen davon Kenntnis nahmen. Die Entstehung der Illustrationen müssen wir demzufolge auf die Jahre 1864—65 setzen. Wir wissen aber auch, dass Székely sich — auch unabhängig von der Pákh'schen Petőfi-Biographie — mit den Illustrationen des Werkes über das Leben Petőfis bereits viel früher als die Jahre 1864—65 befasst hat.

Am Ende bleibt noch die von literarhistorischem Gesichtspunkt interessante Frage, ob sich nicht aus den Székelyschen Angaben und aus den Illustrationsszenen selbst auf den Charakter der nicht fertiggestellten Pákh'schen Petőfi-Biographie schliessen lässt? — Auf einige charakteristische Züge dieser Lebensgeschichte könnte wahrlich aus den lediglich im Interesse der Illustrationen aufgezeichneten biographischen Angaben hingewiesen werden. Die Biographie hätte über Einzelheiten des Lebens von Petőfi sicherlich unbekannte Angaben enthalten, im Material für die Illustrationen begegneten wir nämlich einigen Daten, von denen man in anderen Quellen und Lebensbildern nichts weiss. Die Notizen, die sich Székely aus der Zilahyschen Biographie gemacht hat, tragen an mehreren Stellen die Korrektur von Pákh, und eine der vornehmlichsten Aufgaben der Petőfi-Biographie von Pákh sollte daher darin bestehen, die Daten der flüchtig geschriebenen Petőfi-Biographie Zilahys richtigzustellen. Die Biographie hätte im Umfang die von Zilahy weit übertroffen, worauf bereits die grosse Zahl der Illustrationen (52 St.) hinweist, was nur bei einem grösseren Umfang begründet ist. Es steht aber auch fest, dass die Biographie für einen breiten Leserkreis geschrieben werden sollte. Hierfür sprechen die zahlreichen Illustrationen, in denen Szenen aus dem Leben Petőfis dargestellt sind, die auch für das Publikum von Interesse sind und mehr als einmal theatralisch wirken.

Diese Zeichnungen sind selbstverständlich auch von bildkünstlerischen Gesichtspunkt von Interesse. Auf einem Teil der Zeichnungen ist ein mit flüchtigen Zügen geschriebener Text zu lesen, dem eher eine literarhistorische Bedeutung zukommt. In bildkünstlerischer Beziehung sind für uns jedoch vor allem die reiferen, zum Bild geformten Illustrationen interessant.

Die Illustration mit der Überschrift: »Geburtsstätte Petőfis in Kőrös. Aufsteigen der Komet« (Abb. 1) stellt ein kleines Bauernhaus dar, das allein die Phantasie des Künstlers geschaffen hat und nicht identisch mit dem Geburtshaus Petőfis ist. Das ein wenig theatrale Motiv des »aufsteigenden Kometen« begründet der in der Romantik tiefwurzelnde allgemeine Geschmack der 60er Jahre, wobei die wirkungsvolle »romantische« Unterstreichung durch die Lebensbahn Petőfis wahrlich angebracht war. In der Komposition der Zeichnung »Der Vater trägt die Geburt seines Sohnes in die Bibel ein« liegt die Mutter im Bett, an dessen Rand sitzt der Vater und schreibt die Geburt ein. Über diese Gruppe ist eine aufgeschlagene Bibel in der Grösse der Figuren abermals dargestellt. Eine der besten Lösungen der Serie ist die Sepiazeichnung: »Sein Vater ein Metzger« (Abb. 2), eine durch Leichtigkeit und schwungvolle Darstellung ausgezeichnete kleine Skizze. Beachtenswert darin ist die ausdrucksvolle, realistische Vorführung des Vaters in seiner Arbeit und der am Haken hängenden Fleischteile. Diese realistische Betonung ist der Auffassung Székelys nicht fremd. Im selben Notizbuch finden wir auch Zeichnungen, die aus dem Alltagsleben des Dorfes gegriffen sind, und auch sein sogenanntes »Tagebuch aus der Jugendzeit« — heute im Besitz der Ungarischen Nationalgalerie — enthält in grösser Zahl Zeichnungen aus dem Volksleben des Alltags, Zeichnungen, die die Jahres-

zahl 1857 führen und gleichfalls eine realistische Auffassung widerspiegeln. Die Sepiazeichnung »Sein Bruder István kommt zur Welt — Kinderjahre« lässt trotz ihrer Skizzenhaftigkeit den lebensnahen Charakter der Gruppenkomposition empfinden und gibt die liebliche Stimmung wieder, in der die Zeichnung entstanden ist. (Abb. 3.) Das Thema des Bildes — Familienleben, spielende Kinder — beschäftigt oftmals den zu dieser Zeit jungverheirateten Székely, der im Jahre 1860 die Ehe geschlossen hat. Die Sepiaskizze »Er geht in Pest zur Schule« ist eine geschlossene Dreieckskomposition und stellt den im Lesen eines Buches vertieften kleinen Knaben dar. Die Bleistiftzeichnung »Er bereitet sich auf Pest vor — zeigt Pákh seine Gedichte« (Abb. 4) zeigt uns den grossen Weg antretenden Dichter mit über die Schulter geworfenen Mantel und einem Stab in der Hand. In der kleinen Zeichnung ist der »Wanderer«-Typ des 19. Jahrhunderts, gleichfalls ein in der Romantik wurzelndes Motiv personifiziert, und die erregte Überraschung Pákhs, des Freundes trefflich zum Ausdruck gebracht. Dramatische Wirkung enthält die mit wenigen Strichen gezeichnete Sepiazeichnung zum Text: »1844 geht er in toben-dem Schneesturm, in Lumpen gehüllt zu Fuss nach Pest«. (Abb. 5.) Die beiden Bleistiftzeichnungen »Er selbst legt den Leichnam Etelkas in den Sarg« und »Weint an ihrem Grabe still vor sich hin« sind völlig skizzenhaft, selbst Keime einer Komposition sind an ihnen nicht zu entdecken. Das Interessante an ihnen besteht darin, dass er aus dem Leben Petőfis zwei typisch romantische Szenen auswählt, die die Phantasie der Leser im 19. Jahrhundert dem Zeitgeist entsprechend beschäftigen. Székely reagierte offensichtlich empfindlich auf diese Motive, und in der frühen Periode seiner Kunst begegnen wir auf vielen seiner Bilder romantischen Stimmungselementen. Diese romantische Einstellung belegen mit ihrem Thema auch die erwähnten beiden Illustrationen, die jedoch nicht zur Bildformung gelangt sind. Die Bleistiftzeichnung mit der Überschrift: »Er schaut nach dem Rauch seiner Pfeife und denkt über die Freundschaft nach« ist eine skizzenhafte, in groben Zügen gezeichnete Arbeit, die sich an einen kurzen, im Frühjahr 1846 in Szalkszentmárton geschriebenen Vers Petőfis knüpft.

Wir überblickten alle Zeichnungen, die von bildkünstlerischem Gesichtspunkt für uns von Interesse sein könnten.

Zwei wesentliche Fragen bedürfen noch der Klärung, von denen die eine die Frage des Zeitpunktes der Entstehung der Zeichnungen ist. Sie tragen keine Jahreszahl und auch die hinzugefügten Aufzeichnungen geben keine Möglichkeit zu ihrer Datierung. Es steht jedoch fest, dass sie erst nach der Erscheinung der Petőfi-Biographie von Karl Zilahy, im Jahre 1864—65 entstanden sein konnten. Auch in der Zeitschrift »Hon« lesen wir im Oktober 1865 von den in Arbeit befindlichen Székely-Illustrationen.

Die andere Frage, die zu klären wäre, ist welche Bedeutung diese Zeichnungen in den von Bartholomäus Székely geschaffenen Kunstwerken haben. Hier sei betont, dass diese Zeichnungen stets als Illustrationen zur Biographie Petőfis zu bewerten sind. Betrachten wir sie lediglich als Zeichnungen, so büssen sie einen beträchtlichen Teil ihres Interesses ein, flüchtig gezeichnete Skizzen sind ja im künstlerischen Nachlass Székelys reichlich geblieben. Ein ganz anderes Gewicht ist ihnen jedoch beizumessen, wenn wir sie als Illustrationen, insbesondere als Illustrationen einer Petőfi-Biographie untersuchen.

Bartholomäus Székely fand an Illustrationen Interesse. In seinem »Tagebuch aus der Jugendzeit« genannten Skizzenbuch finden wir Illustrationen zu Petőfis Gedicht »Feentraum« und zu Goethes »Hermann und Dorothea«. Er illustriert die Gedichte seines Zeitgenossen, das namhaften ungarischen Dichters Baron Joseph Eötvös und fertigt eine Zeichnung zu »Frau Agnes«, der Ballade eines der grössten Dichter Ungarns, Johann Arany an. Er trägt sich auch mit dem Gedanken, die Gedichte von Michael Vörösmarty und Michael Tompa zu illustrieren, doch bleibt es nur beim Plan. Zahlreiche Illustrationen finden wir schliesslich in dem 1874 und 1877 in Prachtausgabe erschienenen Petőfi-Gedichtband. In nicht geringer Zahl finden wir also im Schaffen von Bartholomäus Székely Pläne zu Illustrationen wie auch Illustrationen selbst, wozu ihm Anregungen einerseits seine Zuneigung zu den spekulativen, intellektuellen Gebieten, da doch die Illustration Möglichkeit bietet das Gedankenelement in die Schöpfungen der bildenden Künste einzubeziehen, andererseits seine romantische Einstellung gaben, die sich insbesondere in der Frühperiode seiner Kunst geltend gemacht hat. Und gerade die Romantik ist es, die sich par excellence den Illustrationen zuneigt, wofür Beispiele in den künstlerischen Schöpfungen zahlreicher Meister von Delacroix bis Michael Zichy vorliegen.

Auf Grund des oben Gesagten wird es verständlich, dass Székely sich auf Anregung seines Freundes Albert Pákh gern in die Illustrierung der vorbereiteten Petőfi-Biographie einschaltet hat und dies um so mehr, da er für den Dichter grosse Sympathie hegte. Auf seine Begeisterung für den Dichter verweisen auch zahlreiche seiner Petőfi-Illustratio-

nen. Bartholomäus Székely gehörte darüber hinaus jener Generation an, die nach dem Fall des Freiheitskampfes (1849) die Figur des in diesem Kampf gefallenen, verschwundenen Dichters mit der in Ungarn damals zum Sterben verurteilten Idee der Freiheit identifizierte. Illustrationen zu den Gedichten Petőfis finden sich sehr früh in seinen Schöpfungen, so in seinem »Tagebuch aus der Jugendzeit« genannten Skizzenbuch aus dem Jahre 1859 zum Gedicht Petőfis »Feentraum«, Illustrationen, die Stimmung und starke romantische Empfindung ausstrahlten. Auch im Notizbuch, das die für die Pákh'sche Biographie vorgesehenen Illustrationen enthält, finden wir gleichfalls mehr als einen Entwurf zu den Illustrationen der Gedichte Petőfis, die damals sozusagen nur festgehaltene Ideen darstellen, nie aber zu Verwirklichung gekommen sind. Tatsächlich ausgeführte vorzügliche Petőfi-Illustrationen des Künstlers enthält aber die bereits erwähnte Petőfi-Prachtausgabe, deren Auflagen aus dem Jahre 1874 und die mit mehr Illustrationen erweiterte aus 1877 manche künstlerische, schöne Petőfi-Illustrationen von Székely bergen. Auch das Ölbild »Ende September«, das verdiente Anerkennung fand, galt der Darstellung Petőfis und seiner jungen Gattin, Julia Szendrey.

All das zusammengefasst, beschäftigte sich Székely nahezu zwanzig Jahre lang mit der Gestalt Petőfis und seiner Dichtung. In dieser langen Verkettung fügen sich die uns leider nur im anfänglichen Stadium des Entstehens überlieferten Illustrationen der vorgesehenen Pákh'schen Biographie ein. Wären sie verwirklicht worden, so stellten sie — unseres Erachtens nach — in Kenntnis der aussergewöhnlichen Begabung Székelys für Charakterisierung und seiner Zuneigung, die er für Petőfi empfand, einen ganz besonderen Wert für die Petőfi-Ikonographie dar. Als Beweis für die von Székely tief nachgefühlte Darstellung Petőfis berufen wir und auf die Bleistiftzeichnung des auch die Zeichnungen der Pákh'schen Biographie enthaltenden kleinen Notizbuches, wo wir in der schlanken Männergestalt des sich umarmenden jungen Paares, Petőfi vermuten dürfen (Abb. 6).

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerei kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp. 1958.
7. Moravék Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravék Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csaba Csapodi: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye 1958.
14. F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravék Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészetű kiadványok kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csaba Csapodi: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien 1959.
17. Csapodi Csaba: *A proveniencia elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
20. Rózsa György: *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban. — Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO*. Bp. 1960.
21. Gergely Pál: *Pápai Párizs-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
22. Gergely Pál: *Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
23. Sarlóska Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok*. Bp. 1961.
24. Csapodi Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Bp. 1961.
25. Moravék Endre—Weger Imre: *Abbreviaturae Cyrillicae*. Bp. 1961.
26. Rásonyi László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai*. Bp. 1962.
27. Tőkés László: *Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyvgyűjteménye és fotolaboratóriuma*. Bp. 1962.
28. Fráter Jánosné: *„Nemzeti részvét emelte”*. Bp. 1962.
29. Büky Béla: *Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1962.
30. Moravék Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 2. Instituta scientifica*. Bp. 1962.
31. Méreiné Juhász Margit: *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban*.
32. Rózsa György: *The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information*. Bp. 1962.
33. Gergely Pál—Molnár Zoltán: *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma. 1840—1960*. Bp. 1962.
34. Csapodi Csaba: *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* Bp. 1963.
35. Tőkés László: *A mikrokártya és a kutató*. Bp. 1963.
36. Büki Béla—Csengeryné Nagy Zsuzsa: *Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz*. Bp. 1963.